
Joanna Jakutowicz

POMNIK WDZIĘCZNOŚCI ARMII RADZIECKIEJ W LIDZBARKU WARMIŃSKIM

Słowa kluczowe: Pomnik Wdzięczności, Lidzbark Warmiński

Schlüsselwörter: Dankbarkeitdenkmal, Lidzbark Warmiński

Keywords: Gratitude monument, Lidzbark Warmiński

INSTYTUT PÓŁNOCNY
IM. WOJCIECHA KĘTRZYŃSKIEGO

Pomnik Wdzięczności zlokalizowany na wschodnim skraju Lidzbarka Warmińskiego, w rozwidleniu ulic Bartoszyckiej i Warmińskiej jest jednym z dwóch obiektów na terenie miasta poświęconych pamięci Armii Radzieckiej¹. Historia założenia kommemoratywnego w tym miejscu sięga okresu międzywojennego, gdy postawiono tam pomnik przedstawiający św. Jerzego w walce ze smakiem. Poświęcony był bohaterom poległym w I wojnie światowej. Wykonany został w 1926 r. przez Viktora Seiferta². Jego forma odnosiła się do zlokalizowanego nieopodal szpitala noszącego wezwanie tegoż świętego. Już od pierwszej koncepcji upamiętnienia monumentowi towarzyszyła komponowana zieleń, którą jako ważny element założenia zachowano również w powojennych realizacjach. Pomnik, jak wiele innych upamiętnień pierwszowojennych w dawnych Prusach Wschodnich, został zniszczony najprawdopodobniej tuż po drugiej wojnie światowej. Do 1949 r., gdy zdecydowano się wznieść nowy obiekt, miejsce pozostawało niezagospodarowane, znajdowały się na nim jedynie pozostałości zniszczonego monumentu.

Nowy obiekt w kształcie ostrosłupa, odnoszący się do sojuszu polsko-radzieckiego odsłonięto 21 lipca 1949 r., w przeddzień rocznicy uchwalenia Manifestu PKWN

¹ Drugi z obiektów, wzniesiony w 1970 r. znajduje się na cmentarzu wojskowym przy ul. Orneckiej. Por. Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej APO), Wojewódzki Obywatelski Komitet Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa (dalej WOKOPWiM), Informacje, sprawozdania i zamierzenia powiatowych, miejskich i gminnych komitetów ochrony pomników walki i męczeństwa w latach 1966–1990, Sprawozdanie z działalności Powiatowego Obywatelskiego Komitetu Ochrony Pomników Walk i Męczeństwa w Lidzbarku Warm. za rok 1970, sygn. 2490/17, s. 8.

² R. Meyer-Bremen, *Künstlerlexikon Ostpreussen und Westpreussen. Maler, Bildhauer, Baumeister 1800–1945*, Husum 2012, s. 160.

obchodzonej jako Narodowe Święto Odrodzenia Polski³. Przygotowania do jego budowy trwały od kwietnia 1949 r. i były prowadzone w ramach działalności Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej działającego przy KP PZPR w Lidzbarku Warmińskim⁴. Początkowo jako materiału do jego wzniesienia planowano użyć cokołu ze zniszczonego już w owym czasie pomnika Czarnego Huzara upamiętniającego wojnę francusko-pruską, który przynajmniej częściowo przetrwał II wojnę światową i do roku 1947 znajdował się na lidzbarskim rynku⁵. W roku 1949 okazało się, iż pozyskanie materiału budowlanego z owego obiektu jest niemożliwe, gdyż jego pozostałości zostały omyłkowo rozebrane i uprzątnięte⁶. Ostatecznie do wzniesienia Pomnika Wdzięczności wykorzystano jedynie pozostałości (postument) po pierwszowojennym monumencie św. Jerzego. Pozostawiono go in situ, jako podstawę nowego założenia⁷. Na cokole w dwóch językach: polskim i rosyjskim wyryto napis: „1949. Armii Radzieckiej za wyzwolenie odwieczne polskich ziem – społeczeństwo powiatu lidzbarskiego”⁸. Pomnik powstał kosztem 50 tys. zł, a jego autorem był ówczesny architekt powiatowy Wiktor Tucewicz⁹. Obiekt, wykonany z betonu, składał się z dwóch części: prostopadłościanu oraz spiczastego zwieńczenia, co ostatecznie nadało mu formę obelisku. Dostęp do obiektu prowadził od strony północnej. Pomnikowi prawdopodobnie towarzyszyła, jak poprzedniemu założeniu, zielen komponowana. Podczas uroczystego odsłonięcia obecny był starosta lidzbarski, Jan Żukowski, który wystąpił z uroczystym odczytem¹⁰, a także major Usaczow jako przedstawiciel marszałka Rokossowskiego, lokalni politycy oraz ponad 2 tys. mieszkańców miasta¹¹. Po odsłonięciu nastąpiło uroczyste złożenie kwiatów, a całość obchodów zakończyło odśpiewanie Hymnu i Międzynarodówki oraz wieczorny festyn. Powstaniu pomnika towarzyszyły również inne wydarzenia

³ B., a., *Wielki dzień Lidzbarka. Odsłonięcie pomnika Wdzięczności dla Armii Radzieckiej*, „Życie olsztyńskie”, nr 201 z 24 VII 1949 r., s. 4.

⁴ APO, Komitet Wojewódzki PZPR w Olsztynie, Wydział Organizacyjny. Plany pracy, sprawozdania, ankiety sprawozdawcze KP PZPR w Lidzbarku Warmińskim, Sprawozdanie za miesiąc kwiecień 1949, sygn. 1141/1130, s. 12.

⁵ M. Golon wysuwa przypuszczenie, iż odsłonięcie Pomnika Wdzięczności było związane z usunięciem pomnika Czarnego Huzara z rynku. W rzeczywistości górna część pomnika Huzara, wykonana z brązu została rozebrana i przetopiona już wcześniej, najprawdopodobniej na początku 1947r. Por. Golon M., *Lidzbark Warmiński 1945–50. Pierwsze lata w nowej Polsce*, w: E. Borodin, K. Mikulski, *Historia Lidzbarka Warmińskiego*, t. 2, cz.1., Lidzbark Warmiński 2011, s. 59; APO, Starostwo Powiatowe w Lidzbarku Warmińskim, Ochrona zabytków, sygn. 400/28, s. 2–3.

⁶ APO, Starostwo Powiatowe w Lidzbarku Warmińskim, Ochrona zabytków, sygn. 400/28 s. 3; APO, Zarząd Miejski w Lidzbarku Warmińskim, Protokoły posiedzeń z Prezydium MRN, Komisji Rady i Zarządu Miejskiego, 1949, Protokół nr 7 z posiedzenia Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Lidzbarku Warmińskim w lokalu Zarządu Miejskiego w dniu 24 czerwca 1949 o godz. 13-tej, sygn. 408/3, s. 42.

⁷ M. Golon, op. cit., s. 59.

⁸ B.a., *Wielki dzień*, s. 4.

⁹ APO, Wojewódzki Obywatelski Komitet Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa w Olsztynie (dalej WOKOPWiM), Ewidencja zbiorcza oraz wykazy tematyczne i topograficzne „Miejsc pamięci narodowej” na terenie województwa olsztyńskiego w latach 1960–1970, Wykaz pomników i upamiętnień w województwie olsztyńskim, sygn. 2490/15, s. 92.

¹⁰ Żukowski w swoim odczycie podkreślał zasługi Armii Czerwonej dla wyzwolenia Warmii i Mazur oraz wysiłek całego lidzbarskiego społeczeństwa przy wznoszeniu pomnika. Por., B.a., *Wielki dzień*, s. 4.

¹¹ M. Golon, op. cit., s. 59.

mające na celu zachowanie pamięci o żołnierzach Armii Radzieckiej, jak choćby założenie nowego cmentarza żołnierskiego przy ul. Orneckiej i ekshumacja ciał żołnierzy z dotychczasowych, przypadkowych miejsc pochówków i przeniesienie ich na nowy cmentarz, którego uroczyste otwarcie nastąpiło 17 marca 1949 r.¹²

Il. 1. Lidzbark Warmiński, Pomnik Wdzięczności Armii Radzieckiej odsłonięty w 1949 r.

Źródło: R. Burzyński, *Lidzbark Warmiński*, Warszawa 1972, s. 60.

¹² APO, KW PZPR w Olsztynie. Wydział organizacyjny. Plany pracy, sprawozdania, ankiety sprawozdawcze KP PZPR w Lidzbarku Warmińskim, Sprawozdanie za miesiąc marzec 1949, sygn. 1141/1130, s. 8; Zagospodarowanie cmentarzy czerwonarmistów przy okazji wznoszenia pomnika było praktyką często spotykaną w latach 40-tych i 50-tych, choć najczęściej dotyczyło uporządkowania miejsc pochówków i wzniesienia na ich terenie pomnika. Sytuacja w Lidzbarku Warmińskim przedstawiała się inaczej, gdyż pomnik wzniesiono w innej części miasta, w znacznym oddaleniu od cmentarza, być może ze względu na zachowany postument po poprzednim monumencie. Por. D. Czarnecka, „Pomniki wdzięczności” Armii Czerwonej w Polsce Ludowej i w III Rzeczypospolitej, Warszawa 2015, ss. 87–88.

Pomnik zachował swą formę smukłego ostrosłupa do 1972 r., gdy w ramach renowacji dodano do niego od strony południowej grupę rzeźbiarską złożoną z dwóch żołnierzy przedstawionych na tle skrzydła¹³. Żołnierze, wykonani ze sztucznego kamienia, ukazani w pozycji kroczącej, w umundurowaniu oraz uzbrojeni (granat i pepesza), w ekspresyjnej pozie, nadali całemu założeniu dynamiczny i horyzontalny charakter, stając się równocześnie głównym elementem kompozycyjnym pomnika. Ze szczytu prostopadłościanu usunięto dotychczasowe zwieńczenie, które zastąpiono sierpem i młotem oraz wykonano rzeźbiarskie opracowanie cokołu, w postaci profilowych, płaskorzeźbionych ujęć żołnierzy. Autorami nowej koncepcji upamiętnienia żołnierzy radzieckich byli projektanci Hubert Maciejczyk oraz Jan Wiesław Kaczmarek, a zleceniodawcą lidzbarski Urząd Miasta¹⁴. Nad przebiegiem rozbudowy obiektu czuwał Wojewódzki Obywatelski Komitet Ochrony Pomników Walk i Męczeństwa w Olsztynie. Do prac przyczynił się również Powiatowy Komitet Ochrony Pomników Walk i Męczeństwa oraz Miejski Komitet Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa w Lidzbarku Warmińskim¹⁵.

Odsłonięcie nowego pomnika nastąpiło 4 listopada 1972 r., w 55 rocznicę wybuchu rewolucji październikowej oraz w 50 rocznicę powstania Związku Radzieckiego¹⁶. Zgodnie z planem, zakończenie prac nastąpiło już 15 października 1972 r.¹⁷, choć niektóre źródła podają również rok 1973 jako datę budowy pomnika¹⁸.

¹³ D. Czarnecka w opracowaniu dotyczącym pomników wdzięczności podaje, iż był to drugi pomnik w Lidzbarku Warmińskim poświęcony Armii Czerwonej. W rzeczywistości była to jedynie rozbudowa istniejącego monumentu. Drugi pomnik poświęcony żołnierzom Armii Radzieckiej w Lidzbarku Warmińskim wzniesiono na terenie cmentarza wojennego przy ul. Orneckiej w 1970 r. Błędna jest również informacja o wykonaniu pomnika z cegły. Por. D. Czarnecka, op. cit., s. 433.; APO, WOKOPWiM, Informacje, sprawozdania i zamierzenia powiatowych, miejskich i gminnych komitetów ochrony pomników walki i męczeństwa w latach 1966–1990, Sprawozdanie z działalności Powiatowego Obywatelskiego Komitetu Ochrony Pomników Walk i Męczeństwa w Lidzbarku Warm. za rok 1970, sygn. 2490/5, s. 100.

¹⁴ APO, WOKOPWiM, Ewidencja zbiorcza oraz wykazy tematyczne i topograficzne „miejsc pamięci narodowej” na terenie województwa olsztyńskiego w latach 1974–1988, Wykaz pomników, tablic pamiątkowych itp. związanych z walką i męczeństwem w województwie olsztyńskim, sygn. 2490/16, s. 14 (1976 r.).

¹⁵ Miejski Obywatelski Komitet Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa w Lidzbarku Warmińskim powstał 10 maja 1976 r. na podst. Art. 49 ust. 1 pkt. 5 ustawy z dnia 25 stycznia 1958 r. o radach narodowych (Dz. U. z 1975 r. nr 26 poz. 139). Jego przewodniczącym został Tadeusz Pieślak, ówczesny naczelnik miasta. APO, Wojewódzki Obywatelski Komitet Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, Informacje, sprawozdania i zamierzenia powiatowych, miejskich i gminnych komitetów ochrony pomników walki i męczeństwa w latach 1966–1990, Decyzja Naczelnika Miasta Lidzbarka Warmińskiego z dnia 10 maja 1975 r. w sprawie powołania Miejskiego Obywatelskiego Komitetu Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa w Lidzbarku Warmińskim, sygn. 2490/17, s. 15.

¹⁶ B., a., *Odsłonięcie pomnika w Lidzbarku Warmińskim*, „Gazeta olsztyńska”, nr 264 z 6 listopada 1972, s. 1, 2.

¹⁷ APO, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Lidzbarku Warmińskim (dalej PMRN), Odpisy protokołów z Sesji Miejskiej Rady Narodowej Lidzbarku Warmińskiego, lata 1972–1973, Sprawozdanie z przebiegu realizacji programu działania Miejskiej Rady Narodowej w Lidzbarku Warmińskim na rok 1972 opracowanego na podstawie Uchwały VI Zjazdu Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, wytycznych w sprawie „Mistrz Gospodarności” oraz posiadanego ramowego programu przygotowania miasta do obchodów Kopernikowskich, Załącznik nr 1 do protokołu MRN nr XXX/72 z dnia 28 września 1972, sygn. 455/21, s. 191.

¹⁸ APO, WOKOPWiM, Ewidencja zbiorcza oraz wykazy tematyczne i topograficzne „miejsc pamięci narodowej” na terenie województwa olsztyńskiego w latach 1974–1988, Wykaz pomników, tablic pamiątkowych itp. Związanych z walką i męczeństwem w województwie olsztyńskim, sygn. 2490/16 (s.) 14 (1976 r.). W protokołach Prezydium MRN w Lidzbarku Warmińskim znajduje się uwaga, iż na rok 1973 planowano generalny remont pomnika. W kolejnych dokumen-

Z roku 1972 pochodzi informacja, iż samo zagospodarowanie terenu przy obiekcie pochłonęło sumę 45 tys. zł¹⁹, co przekroczyło zakładane koszty, gdyż

Il. 2. Lidzbark Warmiński, Pomnik Wdzięczności, pocztówka, stan z roku 1977

Źródło: zbiory własne autorki.

tach widnieje już data 1972 jako rok remontu pomnika, który wiązał się jednocześnie z jego rozbudową. Por. APO, PMRN w Lidzbarku Warmińskim, Odpisy Protokołów z sesji MRN w Lidzbarku Warmińskim, lata 1972–1973, Referat na sesję MRN w dniu 28 stycznia 1972, sygn. 455/18, s. 21; APO, PMRN w Lidzbarku Warmińskim, Odpisy Protokołów z sesji MRN w Lidzbarku Warmińskim, lata 1972–1973, Program Działania Miejskiej Rady Narodowej w Lidzbarku Warmińskim na rok 1972 opracowany w oparciu o Uchwałę VI Zjazdu Partii, wytyczne w sprawie „Mistrza Gospodarności”, oraz posiadany ramowy program przygotowania miasta do obchodów Kopernikowskich, sygn. 455/12, s. 52.

¹⁹ APO, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej, Odpisy protokołów z sesji Rady Miejskiej w Lidzbarku Warmińskim, lata 1972–1973, Program realizacji zadań objętych ogólnopolskim konkursem p. h. „Mistrz Gospodarności 1972” miasta Lidzbarka Warmińskiego, sygn. 455/21, s. 52.

jeszcze w 1971 r. budżet przewidywał wydatkowanie kwoty 40 tys. na zagospodarowanie terenu, a kolejne 89 tys. zostało już przeznaczone na renowację pomnika²⁰. Przy okazji rozbudowy monumentu stworzono nową koncepcję ukształtowania osi głównej prowadzącej do niego od strony zachodniej, w miejsce dotychczasowej ekspozycji osi północnej prowadzącej od ul. Stalina (ob. ul. Bartoszyckiej). Całość otoczono zielenią komponowaną (nasadzenia m.in. krzewów iglastych jako uzupełnienie już istniejącej z kompozycji złożonej z drzew wysokich – m.in. świerków i klonów).

Pomnik przeszedł remont w 1979 r., gdy z inicjatywy Miejskiego Obywatelskiego Komitetu Ochrony Pomników Walk i Męczeństwa kosztem 15 000 zł. odnowiono cokół, kolejne 20 000 złotych pochłonęło uporządkowanie terenu wokół monumentu²¹. Do czasów współczesnych obiekt przetrwał bez większych zmian. Po 1989 r. usunięto jedynie napis z cokołu oraz sierp i młot ze szczytu. W 2011 r., ze względu na zły stan techniczny ogrodzono go siatką. W 2015 r. na łamach lokalnej prasy pojawiły się głosy niektórych mieszkańców oczekujące likwidacji pomnika lub przeniesienia go na teren cmentarza wojennego²². 31 sierpnia 2016 r. Rada Miejska w Lidzbarku Warmińskim podjęła uchwałę o likwidacji pomnika powołując się na jego zły stan techniczny oraz opinię Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa o likwidacji obiektu²³. Obecnie pomnik jest zaniedbany: widoczne są spękania i ubytki w partii schodów oraz cokołu, w niektórych miejscach porasta mchem.

Do 1989 r. monument i jego otoczenie były utrzymywane w dobrym stanie. Zadanie dbania o jego należyty stan sędowano na młodzież z lidzbarskich szkół. Z 1967 roku pochodzi informacja, iż pomnikiem wdzięczności w Lidzbarku Warmińskim opiekował się szczerp harcerski „Zorza” działający przy Liceum Pedagogicznym²⁴. 9 maja 1968 roku za swą działalność szkoła została uhonorowana odznaczeniem Opiekun Miejsca Pamięci, przyznawanym przez Woje-

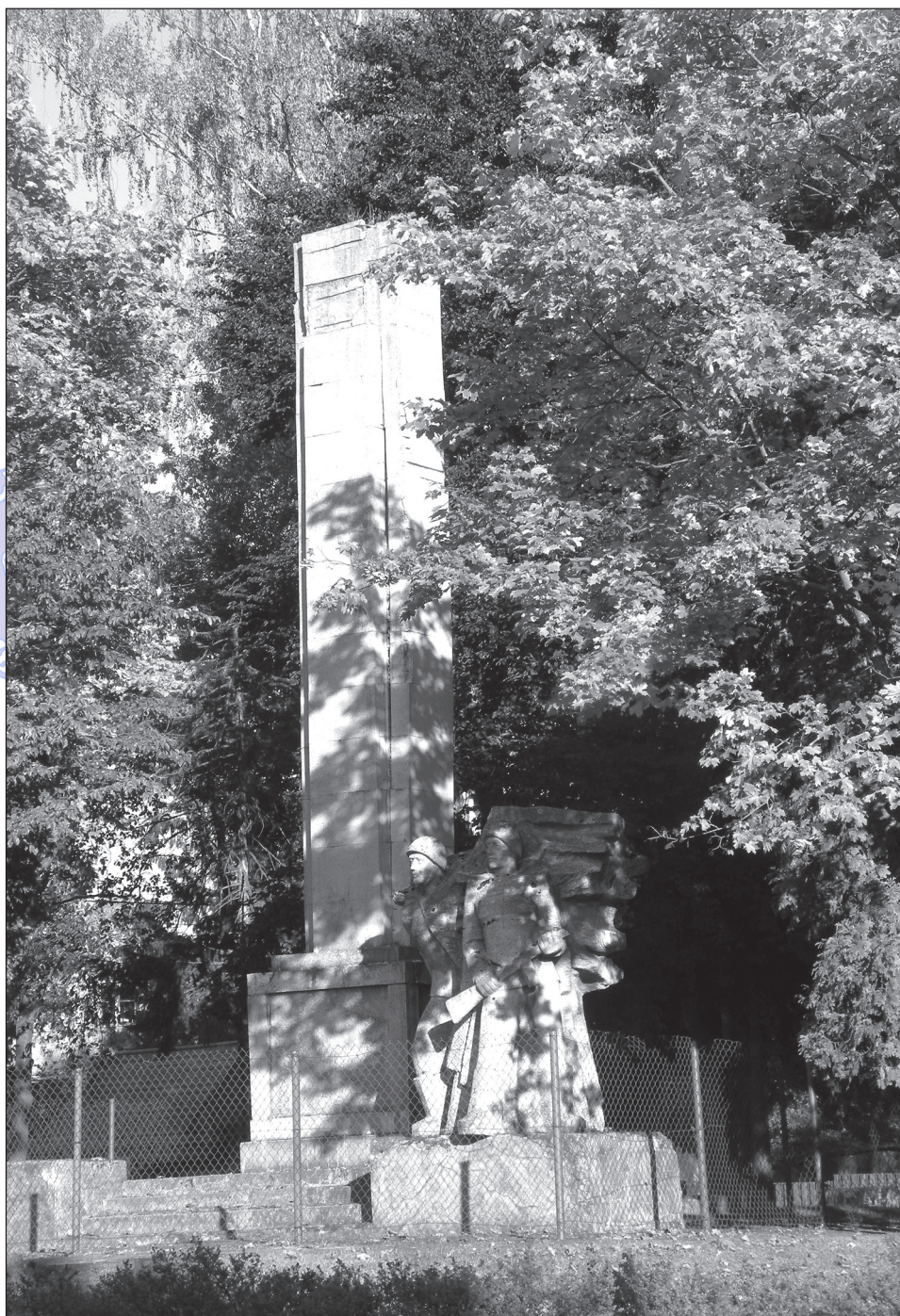
²⁰ APO, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej, Odpisy protokołów z sesji Rady Miejskiej w Lidzbarku Warmińskim, lata 1972–1973, Sprawozdanie z wykonania budżetu i planu gospodarczego miasta za rok 1971, Załącznik nr 1 do protokołu MRN nr XXVI/72 z dnia 21 marca 1972r., sygn. 455/21, s. 82. Dla porównania w 1971r. średni roczny dochód na osobę wynosił w Polsce 18 292 zł, por. GUS, *Rocznik statystyczny 1971*, Warszawa 1972, s. 543.

²¹ APO, WOKOPWiM, Informacje, sprawozdania i zamierzenia powiatowych, miejskich i gminnych komitetów ochrony pomników walki i męczeństwa w latach 1966–1990, Sprawozdanie z działalności Miejskiego Obywatelskiego Komitetu Ochrony Pomników Walk i Męczeństwa w Lidzbarku Warmińskim (za rok 1979) sygn. 2490/1, s. 18 (8.01.1980).

²² E. Lubińska, *Czy przenieść pomnik na cmentarz? Chcą zebrać tysiąc podpisów*, „Gazeta Olsztyńska”, nr 152, 2015 r. dod. Gazeta Lidzbarska, nr 27, s. 3; K. Onyszk, „Bolszewika goń z pomnika”: pikietą pod „Pomnikiem wdzięczności”, „Gazeta Olsztyńska”, nr 199, 2015 r., dod. „Gazeta Lidzbarska”, nr 35, s. 5.; pap, *Lidzbark Warmiński chce przenieść pomnik żołnierzy radzieckich*, „Gazeta Wyborcza”, nr 15, 2015r., dod. Olsztyn, s. 4.

²³ Uchwała Rady Miasta w Lidzbarku Warmińskim z dnia 31.08.2016, nr XXVIII/213/2016, Biuletyn Informacji Publicznej Urzędu Miasta w Lidzbarku Warmińskim, file:///C:/Users/Admin/Downloads/LegalAct.pdf, dostęp 05.09.2016.

²⁴ APO, WOKOPWiM, Informacje, sprawozdania i zamierzenia powiatowych miejskich i gminnych komitetów Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa w latach 1966–1990, Sprawozdanie z działalności Powiatowego Obywatelskiego Komitetu Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa w Lidzbarku Warmińskim, sygn. 2490/17, s. 3.

Il. 3. Pomnik Wdzięczności w Lidzbarku Warmińskim, stan z roku 2015 (fot. J. Jakutowicz)

wódzki Obywatelski Komitet Ochrony Pomników Walk i Męczeństwa²⁵. Rok później opiekę nad pomnikiem wdzięczności sprawował Cech Rzemiosł Różnych z Lidzbarka²⁶. W 1974 r. pojawia się informacja, iż pomnikiem opiekuje się młodzież z Technikum Rolniczego w Lidzbarku. Ten stan rzeczy nie zmienia się aż do 1989 r.²⁷ Co roku, w kwietniu, w ramach obchodów Miesiąca Pamięci Narodowej uczniowie z Technikum Rolniczego przy współudziale młodzieży ze szkół podstawowych oraz mieszkańców miasta, w czynie społecznym porządkowali teren wokół pomnika, dbając o jego należyty stan i ukwiecenie. Po 1989 r., gdy dbanie o stan obiektu przestało być wymogiem politycznym wpisującym się w ówczesną politykę historyczną, popadł on w zapomnienie.

Stylistycznie pomnik w Lidzbarku Warmińskim jest połączeniem dwóch najczęściej stosowanych form przy komponowaniu miejsc upamiętnień: formy metaforycznej (ostrosłup, prostopadłościan) i dosłownej (żołnierze). Forma ostrosłupa była popularnym motywem pomnikowym. Znana od starożytności, odnosiła się do skojarzeń z górą jako kierunkiem bardziej pożądanym, wzniosłym, lepszym, przy-

²⁵ APO, WOKOPWiM, Informacje, sprawozdania i zamierzenia powiatowych miejskich i gminnych komitetów Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa w latach 1966–1990, Sprawozdanie z działalności Powiatowego Obywatelskiego Komitetu Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa w Lidzbarku Warmińskim za 1968 rok, sygn. 2490/17, s. 4. (20.01.1969).

²⁶ APO, WOKOPWiM, Informacje, sprawozdania i zamierzenia powiatowych, miejskich i gminnych komitetów ochrony pomników walki i męczeństwa w latach 1966–1990, Sprawozdanie z działalności Powiatowego Obywatelskiego Komitetu Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa w Lidzbarku warm. za rok 1970, sygn. 2490/17, s. 8.

²⁷ APO, WOKOPWiM, Informacje, sprawozdania i zamierzenia powiatowych, miejskich i gminnych komitetów ochrony pomników walki i męczeństwa w latach 1966–1990, Sprawozdanie z działalności Powiatowego Obywatelskiego Komitetu Ochrony Pomników Walk i Męczeństwa w Lidzbarku Warmińskim za rok 1974, sygn. 2490/17, s. 12; APO, WOKOPWiM, Informacje, sprawozdania i zamierzenia powiatowych, miejskich i gminnych komitetów ochrony pomników walki i męczeństwa w latach 1966–1990, Sprawozdanie z działalności Miejskiego Obywatelskiego Komitetu Ochrony Pomników Walk i Męczeństwa w Lidzbarku Warmińskim za rok 1982, sygn. 2490/17, s. 23; APO, WOKOPWiM, Informacje, sprawozdania i zamierzenia powiatowych, miejskich i gminnych komitetów ochrony pomników walki i męczeństwa w latach 1966–1990, Sprawozdanie z działalności Miejskiego Obywatelskiego Komitetu Ochrony Pomników Walk i Męczeństwa w Lidzbarku Warmińskim za rok 1970, sygn. 2490/17, s. 25; APO, WOKOPWiM, Informacje, sprawozdania i zamierzenia powiatowych, miejskich i gminnych komitetów ochrony pomników walki i męczeństwa w latach 1966–1990, Sprawozdanie z działalności Miejskiego Obywatelskiego Komitetu Ochrony Pomników Walk i Męczeństwa w Lidzbarku Warmińskim w ramach obchodu Miesiąca Pamięci Narodowej, sygn. 2490/17, s. 26 (rok 1984); APO, WOKOPWiM, Informacje, sprawozdania i zamierzenia powiatowych, miejskich i gminnych komitetów ochrony pomników walki i męczeństwa w latach 1966–1990, Sprawozdanie z działalności Miejskiego Obywatelskiego Komitetu Ochrony Pomników Walk i Męczeństwa (za rok 1985), sygn. 2490/17, s. 29 (27.12.1985); APO, WOKOPWiM, Informacje, sprawozdania i zamierzenia powiatowych, miejskich i gminnych komitetów ochrony pomników walki i męczeństwa w latach 1966–1990, Informacja na temat prac MOKOPWiM, 09.05.1986 (do Przewodniczącego WOKOPWiM), sygn. 2490/17, s. 30; APO, WOKOPWiM, Informacje, sprawozdania i zamierzenia powiatowych, miejskich i gminnych komitetów ochrony pomników walki i męczeństwa w latach 1966–1990, Sprawozdanie z prac MOKOPWiM w roku 1987, (do Przew. WOKOPWiM), sygn. 2490/17, s. 35; APO, WOKOPWiM, Informacje, sprawozdania i zamierzenia powiatowych, miejskich i gminnych komitetów ochrony pomników walki i męczeństwa w latach 1966–1990, Odpowiedź na pismo WOKOPWiM z dnia 10 III 1988, sygn. 2490/17, s. 37 (09.05.1988); APO, WOKOPWiM, Informacje, sprawozdania i zamierzenia powiatowych, miejskich i gminnych komitetów ochrony pomników walki i męczeństwa w latach 1966–1990, Sprawozdanie za rok 1989, sygn. 2490/17, s. 40 (13.01.1990).

pisany boskości i nieśmiertelności²⁸. Forma ta do współczesnej sztuki pomnikowej została włączona w XIX w, na fali zainteresowań starożytnictwem i wtórnym ustawianiem w miastach europejskich antycznych obelisków jako upamiętnień o nowym sensie symbolicznym²⁹. Obeliski wykorzystywano również w do upamiętnienia wojny francusko-pruskiej z lat 1870–1871 (na terenach Niemiec) oraz pierwszej wojny światowej³⁰. Jako forma typowa szybko wszedł on również do kanonu motywów wykorzystywanych w realizacjach powojennych, m.in. przy wznoszeniu pomników wdzięczności. Już pierwsze tego typu obiekty powstałe na terenie Polski w 1945 r. wykorzystywały tę formę (m.in. Kielce, Kraków, Bydgoszcz, Kolbuszowa, Przeworsk)³¹. Także postać żołnierza posiada długą tradycję w rzeźbie pomnikowej. Była jedną z najpopularniejszych form w pomnikach wojny francusko-pruskiej, występowała również w upamiętnieniach pierwszowojennych oraz w międzywojennych upamiętnieniach nieznanego żołnierza, choć po 1945 r. estetyka tego typu przedstawienia ulega stopniowej zmianie. Dość lekkie, przedwojenne formy, odnoszące się momentami do kanonu antycznego, były początkowo kontynuowane w estetyce socrealistycznej po 1945 r. Z biegiem czasu zostają one zastąpione przez surowe, grubo ciosane postaci, których realizm został zatarty na rzecz kubizmu bryły. Owa ciężkość i przysadzistość proporcji, stała się cechą charakterystyczną pomników figuralnych powstałych w latach 60-tych i 70-tych³², zaś sam motyw uzbrojonych żołnierzy stał się popularnym elementem rzeźby pomnikowej od lat 60-tych, choć w sporadycznych przypadkach, znany był także we wcześniejszych realizacjach³³. Również pomysł zestawienia abstrakcyjnej figury obelisku lub prostopadłościanu z grupą figuralną pojawił się już wcześniej, m.in. w poznańskim Pomniku Powstańców Wielkopolskich, odsłoniętym w 1967 r.³⁴ Dość oryginalnym elementem lidzbarskiego pomnika są skrzydła widoczne w tle grupy rzeźbiarskiej, będące nowością w ikonografii pomnikowej przełomu lat 60-tych i 70-tych³⁵. Mają one swoją analogię w jednym z najokazalszych monumentów powstałych po II wojnie światowej – Pomniku Powstańców Śląskich w Katowicach autorstwa Gustawa Zemły i Wojcie-

²⁸ A. P. Chenel, A. S. Simarro, *Słownik symboli*, Warszawa 2008, s. 165.

²⁹ Por. m.in. obeliski w Paryżu, Londynie, Nowym Jorku.

³⁰ Por. J. Jakutowicz, *Pomniki pierwszowojenne jako element krajobrazu kulturowego Warmii i Mazur, w: Warmia i Mazury – nasze wspólne dobro*, cz. II, red. S. Czachorowski, Ż. Kostyk, A. Zielińska, Olsztyn 2015, s. 37.

³¹ I. Grzesiuk-Olszewska, *Polska rzeźba pomnikowa w latach 1945–1995*, Warszawa 1995, s. 46; D. Czarnecka, op. cit., s. 87–88; M. Golon, *Symbole wdzięczności czy uległości? Pomniki Wdzięczności Armii Czerwonej – przyczynek do dziejów propagandy komunistycznej w Polsce po drugiej wojnie światowej*, w: *Europa orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność. Studia i materiały ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Alexandrowiczowi w 65 rocznicę urodzin*, red. Z. Karpus, D. Michaluk, T. Kempa, Toruń 1996, ss. 613–614.

³² W podobnej, surowej estetyce wzniesiono pomniki m.in. w Bydgoszczy (Pomnik Walki i Męczeństwa Bydgoszczy i Ziemi Bydgoskiej, 1969), Warszawie (Pomnik Bohaterów Warszawy, 1964).

³³ Motyw uzbrojonych żołnierzy wykorzystano w pomnikach wdzięczności m.in. w Warszawie (1945 r.), Koszalinie (1954), Katowicach (1949 r.). Por. D. Czarnecka, op. cit., ss. 418, 426, 488.

³⁴ I. Grzesiuk-Olszewska, op. cit., s. 131.

³⁵ Eadem, s. 22.

cha Zabłockiego, odsłoniętym w 1967 r.³⁶ Abstrakcyjne, nieprzypominające dotychczas stosowanych motywów tego typu (skrzydła Nike, skrzydła husarskie) będące główną bryłą katowickiego pomnika, w Lidzbarku zostały zredukowane do tła, choć zachowały swój nowatorski charakter. Motywy wykorzystane w pomniku lidzbarskim zostały częściowo powtórzone w pomniku znajdującym się na cmentarzu wojennym w Ostródzie. Obiekt, również autorstwa Jana Wiesława Kaczmarka, zaprojektowany został w latach 1974–1975, czyli dwa lata po powstaniu obiektu w Lidzbarku. Analogie są szczególnie widoczne w kompozycji, której głównym elementem jest dynamicznie ujęta sylwetka żołnierza o kubizowanej formie oraz szorstkości opracowania materiału (sztuczny kamień)³⁷.

Również sama idea rozbudowy pomnika była typowa dla lat 70-tych i wpisywała się w szerszy kontekst gigantomanii władzy, czego przykładem były rozbudowy innych założeń pomnikowych na terenie kraju (pomnik na polach Grunwaldu, Góra św. Anny)³⁸. W obiekcie lidzbarskim narracyjna, rzeźbiarska forma później dodanej części, przypada już na szczytowy rozwój rzeźby pomnikowej zapoczątkowany w latach 60-tych, gdy powstały najbardziej rozbudowane monumenty narracyjne³⁹.

Opisywany obiekt w Lidzbarku Warmińskim, mimo dość skromnej skali założenia, jest przykładem wykorzystania typowych motywów i technik charakterystycznych dla pomników wdzięczności. Pierwotna forma ostrosłupa, rozbudowa pomnika, dodana grupa narracyjna i jej forma są odbiciem najważniejszych tendencji zachodzących w polskiej rzeźbie pomnikowej po 1945 r. Tendencje te, realizowane przeważnie w założeniach wielkomiejskich, w Lidzbarku Warmińskim zostały przetworzone na potrzeby miasta prowincjonalnego. Pomnik, gabarytami dostosowany do skali pobliskiej zabudowy, z towarzyszącą zielenią, w przeciwieństwie do wielu obiektów tego typu, został harmonijnie wpisany w otoczenie. Dodatkowo na podkreślenie zasługuje fakt, iż został wzniesiony przy wykorzystaniu elementów wcześniejszego, niemieckiego pomnika, co na terenach dawnych Prus Wschodnich również było często spotykaną praktyką i świadczyło o nowej definicji symbolicznej przestrzeni po 1945 r., zgodnej z aktualnym zapotrzebowaniem politycznym.

Joanna Jakutowicz, *Dankbarkeit Denkmal in Lidzbark Warmiński (Heilsberg)*

Zusammenfassung

Die Publikation betrifft die Geschichte und Forminterpretation eines Dankbarkeitsdenkmals in Lidzbark-Warmiński. Das Denkmal wurde 1949 errichtet. Es entstand zum Ehren der Sowjetsoldaten, die im zweiten Weltkrieg gefallen waren. Der Entwurf schuf Wiktor Tucewicz. Das neue Denkmal wurde auf dem leeren Platz gestellt, wo sich bis 1945 das Kriegsdenkmal aus dem ersten Weltkrieg befand. Zuerst hatte das Denkmal der Dank-

³⁶ Eadem, *Ewolucja formy w polskiej rzeźbie pomnikowej lat 1945–1980*, Rzeźba Polska, nr 4, 1989, s. 28.

³⁷ J. W. Kaczmarek, *50 lat pracy twórczej na Warmii i Mazurach*, Olsztyn 2016, ss. 24–25.

³⁸ I. Grzesiuk-Olszewska, *Polska rzeźba*, s. 17.

³⁹ Eadem, *Ewolucja formy*, s. 17, 20.

barkeit die Form einer Pyramide. Der Ausbau folgte im Jahre 1972, als die Bildhauer Jan Wiesław Kaczmarek und Hubert Maciejczyk eine Soldatengruppe hinzufügten. Der Magistrat in Heilsberg hat im Jahre 2016 entschieden, das Denkmal abzutragen.

Die Form besteht aus symbolischen (Pyramide) und narrativen (Soldaten) Elementen. Der Ausbau des Objektes, Hinzufügung von neuen Formen (Flügel), und kubische Form sind typisch für polnische Denkmalkunst nach 1945.

Übersetzt von Joanna Jakutowicz

Jakutowicz Joanna, *The gratitude monument in Lidzbark Warmiński*

Summary

The article presents the history and morphological interpretation of the gratitude monument in Lidzbark Warmiński. The monument was built in 1949 in honour of the Soviet soldiers that were killed during the World War II. The project was made by Wiktor Tućewicz, and the new monument was located in a place where, until 1945, there stood a First World War monument. Initially the new monument took the form of a pyramid, and in 1972 sculptors Jan Wiesław Kaczmarek and Hubert Maciejczyk added to it a group of soldiers. In 2016, the Town Hall of Lidzbark Warmiński decided to dismantle the monument.

The form of the monument consists of symbolic (pyramid) and narrative (soldiers) parts. The enlargement of the monument, its cubic form, the addition of a new form (wings) – was all typical for Polish sculptural development after 1945.

Translated by Joanna Jakutowicz

mgr Joanna Jakutowicz

Narodowy Instytut Dziedzictwa w Olsztynie

joannajakutowicz@o2.pl

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Olsztynie – APO

– Zespół WOKOPWiM, sygn. 2490

– Komitet Wojewódzki PZPR w Olsztynie, sygn. 1141

– Starostwo Powiatowe w Lidzbarku Warmińskim, sygn. 400

– Zarząd Miejski w Lidzbarku Warmińskim, sygn. 408

– Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Lidzbarku Warmińskim, sygn. 455

Biuletyn Informacji Publicznej Urzędu Miasta w Lidzbarku Warmińskim

Opracowania

Chenel A. P., Simarro A., S.

2008. *Słownik symboli*, Warszawa.

Czarnecka D.

2015. „Pomniki wdzięczności” Armii Czerwonej w Polsce Ludowej i w III Rzeczypospolitej, Warszawa.

GUS

1972. *Rocznik statystyczny 1971*, Warszawa.

Golon M.

2011. *Lidzbark Warmiński 1945–50. Pierwsze lata w nowej Polsce*, w: E. Borodin, K. Mikulski, *Historia Lidzbarka Warmińskiego*, t. 2, cz. 1., Lidzbark Warmiński.

Golon M.

1996. *Symbole wdzięczności czy uległości? Pomniki Wdzięczności Armii Czerwonej – przyczynek do dziejów propagandy komunistycznej w Polsce po drugiej wojnie światowej*, w: *Europa orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność. Studia i materiały ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Alexandrowiczowi w 65 rocznicę urodzin*, red. Z. Karpus, D. Michaluk D., T. Kempa, Toruń.

Grzesiuk-Olszewska I.

1989. *Ewolucja formy w polskiej rzeźbie pomnikowej lat 1945–1980*, „Rzeźba Polska”, nr 4.

1995. *Polska rzeźba pomnikowa w latach 1945–1995*, Warszawa.

Jakutowicz J.

2015. *Pomniki pierwszowojenne jako element krajobrazu kulturowego Warmii i Mazur*, w: *Warmia i Mazury – nasze wspólne dobro*, cz. II, red. S. Czachorowski, Ż. Kostyk, A. Zielińska, Olsztyn.

Kaczmarek J. W.

2016. *50 lat pracy twórczej na Warmii i Mazurach*, Olsztyn.

Meyer-Bremen R.

2012. *Künstlerlexikon Ostpreussen und Westpreussen. Maler, Bildhauer, Baumeister 1800–1945*, Husum.

Prasa

B., a.

1949. *Wielki dzień Lidzbarka. Odświeżenie pomnika Wdzięczności dla Armii Radzieckiej*, „Życie olsztyńskie”, nr 201 z 24 VII.

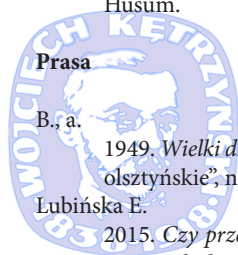
Lubińska E.

2015. *Czy przenieść pomnik na cmentarz? Chcą zebrać tysiąc podpisów*, „Gazeta Olsztyńska”, nr 152, dod. „Gazeta Lidzbarska”, nr 27.

Onyszk K.

2015. *„Bolszewika goń z pomnika”: pikiet pod „Pomnikiem wdzięczności”*, „Gazeta Olsztyńska”, nr 199, dod. „Gazeta Lidzbarska”, nr 35.

2015. *pap, Lidzbark Warmiński chce przenieść pomnik żołnierzy radzieckich*, „Gazeta Wyborcza”, nr 15, dod. Olsztyn.

INSTYTUT PÓŁNOCNY
IM. WOJCIECHA KĘTRZYŃSKIEGO